

Kárpótlás *

„Országok rongya! könyvtár a neved,
De hát hol a könyv mely célhoz vezet?
Hol a nagyobb rész boldogsága? – Ment-e
A könyvek által a világ elébb?”

(Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban)

Az én családomtól nem vettek el semmit. Már nem lehetett mit. Apai nagyapám 1910-14-ig volt katona. Mire leszerelt, kitört a háború. Újabb négy év katonaság következett. Az elsők között hívták be és az utolsók között szerelt le. Hazafelé az olasz frontról, Székesfehérváron, még lőtt Szamuely Tiborra és bandájára a katonavonaton tetejéről, mert nyolc év után az öreg baka, Juhász András, rühellt volna még Lenin-fiú lenni. Amúgy sem szimpatizált a baloldali eszmékkal. Tisztességes felvidéki magyar ember volt, aki a visszacsatolásig nem is utazott haza Ipolyzalkára, mondván, ő Magyarországra nem kér útlevelet. Csak '38-ban ment haza a falujába. A lovak, az Ipoly és a Pintyi megismerték. Minden kocsmá előtt megálltak. A már háromgyermekes, korábban kilenc segéddel dolgoztató, törvényszéki szakértő, szabómester addigra túlon túl is szerette a bort, ami aztán elvitt mindent: üzletet, pénzt, szövetet, bútort. '41-ben újra behívták katonának, de nem tudtak vele mit kezdeni, leszerelték. Rá egy évre meghalt. Családjára „csak” a magyarságát hagyta. Azt a magyarságot, amit kedvenc írója, Móricz Zsigmond képviselt. Így nem csoda, hogy apám alig húsz éves korában, 1946-ban, Veres Péter hozzájárulásával, a Nemzeti Parasztpárt XII. kerületi titkára lett, miközben először csak '47-ben szavazhatott, mivel a betöltött húsz év volt a választói korhatár. 2011-ben úgy halt meg, hogy betegágyából Péter bácsi szobrát, Borsos Miklós fejportréját, haláláig látta.

Budapest I.

Én a népiek szellemében nőtem föl. Előbb olvastam a Gyepsort, mint a Bánk bánt és előbb

a Néma forradalmát, mint Az ember tragédiáját. Apám jól beszélt németül, de legszívesebben még a német nyelvet is th-val írta volna, mert számára Németh László szent volt, Szabó Pál is, meg Tamási Áron és Kovács Imre. Szerintem a második magyar hadsereg '42-es doni katasztrófájáról is csak azért mesélt, hogy rátérhessen az 1943-as Szárszói Konferenciára, s elmondhassa: Németh Lászlónak igaza volt, Erdei Ferencnek meg igaza lett. A 60-as évek második felétől aztán megismerhettem az újságpapírba csomagolt könyveket. Alig múltam tízéves, amikor apám egy ilyet adott a kezembe. Címét soha nem felejttem el, pedig azóta több ezer kötet megfordult a kezemben; Húsz levél egy baráthoz. Sztálin lánya írta. Így aztán Sztálint is előbb utáltam, gyűlöltem meg, mint Hitlert. Apám jóvoltából hamar megtudtam: Kanadában, Bécsben, Münchenben, Brüsszelben is adnak ki magyar könyveket, csak ezeket napokon belül vissza kell adni, mert sokan várnak arra, hogy elolvashassák, aztán majd újra sorra kerülhetünk. Mire gimnáziumba kerültem már lett egy furcsa „olvasottságom”, amiről nem szabadott beszélni.

Középiskolai magyartanárom, Sövény Aladár, a magyar-koreai szótár szerzője volt. Tizenvalahány nyelvből tett felsőfokú nyelvvizsgát, akkor éppen francia nyelvet tanított a magyar irodalom és nyelvtan mellett. A kiváló orientalista nyelvész egy kaposvári tanító fiaként látta meg a napvilágot. Mao Ce-tung csak azért fogadta személyesen, mert nem hitte el, hogy közép-európai ember meg tud tanulni kínaiul. Addig kettős tolmácsolás folyt: magyar-angol, angol-kínai. A találkozó után, amit még három követett, elhitte. Sövény előbb japánul tanult meg, csak azt követte a kínai. Előbb

*Az önéletrajzi esszé a szerző készülő, Mezszyén című kötetének záró tanulmánya.

doktorált, mint diplomázott, – miniszteri engedéllyel –, harmadéves egyetemista korában doktorált japán nyelvészetből, pedig Japánt csak térképen látta. Dr. Sövény Aladár úgy ragadt a budai Petőfi Sándor Gimnáziumban a hatvanas évek elején, hogy már a zsebében „tartotta” a tanszékvezetői kinevezést az Eötvös Loránd Tudományegyetemen felállítandó kínai tanszék élére, de miután Hruscsov összeveszett Maóval, a magyar tudomány „szolidaritott”, így nem kellett az ötezer éves kínai kultúrának képviselő a magyar felsőoktatási rendszerben. Bő tíz év múlva ezen „elvek” alapján „csúszunk le” a Los Angeles-i olimpiáról is.

Sövényhez már „szobára” (lakásra) jártam, s ő, a több ezer kötetes könyvtárából, adta a gyanús könyveket rogyásig, Markovits Rodiontól Szabó Dezsőig és Márai Sándortól Faludy Györgyig. Délelőtt elmondta a kötelezőt, összehasonlított velünk Solohov Emberi sorsát Hemingway Öreg halász és a tengerével, este pedig odaadta hamis mosollyal Böll „kiscsodáját” az Ádám, hol voltál-t. Majd beszélt egy oroszról, akiről még hallanunk kell, mert aki ilyen kisregényt tud írni, abban több is van. Szerencsés pillanatban vettem meg az Ivan Gyenyiszovics egy napját Szolzsenyicintől, mert néhány évre rá még a könyvtárakból is eltűnt. Ki gondolta akkor, hogy röpké pár év múlva, a Nemzetközi Pen Club elnökeként, Heinrich Böll fogja majd befogadni hétvégi házába a hazájából elüldözött, már irodalmi Nobel-díjas Alekszander Szolzsenyicint. Sövény Aladár mindent elkövetett, hogy ne dacoljunk az orosz nyelvvel, s ne keverjük össze Brezsnyev elvtársat Tolsztoj, Puskin, Gogol és Dosztojevszkij nyelvével! De mi – legalábbis én – ellenálltunk, s keményen, bután vihogtunk a „szovjet nyelven”, ahelyett, hogy tanultuk volna. Nekem Ali bácsi, külön is elmesélte, hogy az '50-es évek elején egyszer Pekingből hazafelé repülve, Moszkvától együtt utazott Németh Lászlóval. Németh ekkorra már újrafordította az Anna Kareninát, s letolta Sövényt, hogy nem beszél oroszul, mivel az az első, hogy az ellenség nyelvét, -- s azon keresztül gondolkodásmódját -- megtanuljuk. Sövény Aladár egy év múlva már beszélt oroszul is. Ez sem használt, hacsak annyiban nem, hogy megtudtam, Sövény még a Nemzeti Parasztpártból ismerte Németh Lászlót.

Pár hónappal az érettségi előtt egy legális, de nem Magyarországon nyomtatott könyvet kaptam

ajándékba magyartanáromtól, amit majd évek múlva, már pécsi főiskolásként egy kaposvári színházi bemutatón dedikáltattam, a szerzőjével. A kötet címe: Anyám könnyű álmot ígér. Sütő András új világot nyitott meg előttem, amire egy az egyben is kíváncsi voltam. A hetvenes évek elején ismerkedtem meg apám révén Csoóri Sándorral, akivel rövidesen már azon versenyeztünk, hogy az évben melyikünk járt többet Erdélyben. Kolozsvárra, a Korunk szerkesztőségébe, minden utunk alkalmával Bibliákat vittünk. A pesti Eklézsia Kiadó boltjában, a Kárpátia étterem mellett, becsületszóra adták fél áron, ha eljuttatjuk Erdélybe. Eljuttattuk.

Érettségim évében, 1972-ben, a magyar rendőrség brutálisan szétverte az egyetemisták és a gimnazisták spontán ünnepi megmozdulásait március 15-én. Rólam Budán, a Horváth-kertben tépték le a hatalmas kokárdát, s vették föl adataimat, bár ennek nem lett közvetlen következménye. Hacsak az nem, hogy az évben nem indult a pesti egyetemen magyar-néprajz szak, mert mindkét tanszék fiatal tanárai és diákjai is az utcára kerültek, én meg hiába nyertem meg a Magyar Rádió országos néprajzi versenyét. Pedigrém sem volt túl jó, a felvételem sem, így az ELTE azon az őszön nélkülem kezdett (örökre). Nyár végén a Belvárosban csavarogtam, amikor a Petőfi Irodalmi Múzeum ablakában megláttam egy táblát: kézbesítőt keresünk. A táblát negyed óra múlva bevették, s én a PIM „munkatársa” lettem. Anyai nagyapám szerint küldönc. Róla annyit érdemes tudni, hogy postamester volt és minden „házi” versenyt 9:1-re veszített el. A házba, a Gellért-hegyen, ahol a nagyszüleim laktak, hajnalonként kilenc Népszabadságot hozott a postás és egy Magyar Nemzetet, a nagyapámnak.

A múzeumban – a fizetés mellé – autóbussz-bérletet és egy Parker golyóstollat is kaptam. (A toll valójában Pax volt.) S én vittem a leveleket, elsősorban a 15-ös busszal a Szalai utcába, a minisztériumba. Volt olyan nap, hogy hármat is írt a főigazgató, s azonnal a tárcához! Válasz alig-alig érkezett, ezt én tudom a legjobban, mert munkámhoz tartozott a házon belüli kézbesítés is, ami felettébb tetszett. Össze-vissza fontoskodtam óriási aláíró tömbömmel, amivel már a harmadik napon bejutottam a szentélybe. A csodálatos könyvtárban két tündér dolgozott. Az egyik Gulyás Klá-

ra, a népi írók táborához tartozó debreceni költő, Gulyás Pál lánya, a másik pedig Tamási Áron özvegye, Ágota, akinek Áron bátyánk, ahogy apám hívta Tamásit, a Vadrózsa ágát már tollba mondta súlyos betegen. Velük kezdtem el „botolni”. Három hét múlva kézzel másoltam Illyés Egy mondat...-át egy hatalmas, matematikai feladatok című vignettás füzetbe. Aztán megnézhettem Petőfi dagerrotípiáját, viszont József Attila szabad asszociációit csak elolvashattam, nem engedték leírni. Két hónap elteltével Sinka-kötettel múltam az időt a könyvtár egy szegletében, ahol majdnem belém botlott a felvidéki Sarlós-mozgalmat kutató, a belügyminisztertől balra álló főigazgató. Katasztrófa- és következményei lehettek volna a találkozásnak. Ekkor döntöttek úgy a könyvtárosok, hogy legalább papíron legalizálják „különös” szenvedélyemet, s kiírják a zárolt anyagban leltározott könyveket egy olyan tudományos munkatárs nevére, akinek kutatási (nem publikálási, csak kutatási!) joga van. Hallgatolagos beleegyezésével Baróti Dezső professzornak, a híres labdarúgóedzőnek Baróti Lajos testvére, alteregója lettem, aki ahhoz is hozzájárult, hogy hazavigyem a könyveket. Csak szem előtt ne legyek, mert – ahogy mondta – nemcsak a főigazgatótól kell tartani. Tormay Cécile Bujdosókönyvével kezdtem, aztán jöttek szép sorban a többiek: Erdélyi József, Sinka István, Bibó István, Sértő Kálmán, Bosnyák Zoltán... Duplán nem figyeltek rám, mert a múzeumban szinte mindenki a nagy centenáriumi Petőfi-kiállítással (1973) foglalatalkodott. Mígnem, '73 májusa lehetett, amikor a kegyetlenül raccsoló Baróti, aki megnézhettem saját olvasójegyt, behívott pipafüst és pitralon szagú szobájába és nagyon leteremtett. – Meg van maga öhülve? Nohmális maga? Miéht nem Vöhösmahyt, Ahanyt, Hadnótit olvas, ha egyetemi felvételi vizsgáha készül! És, ha véletlenül, valahogy éhíntőlegesen szóba kehül ez a téma, el ne kezdje szavalni a Solymosi Eszteh véhét, meht ott ülnek a zsühiben a KISZ-titkáhok, maga shehencsétlen. Nemhogy nem veszik föl, hanem egy élethe tönkhehethetik, gyehekem. Nekem elihethi!

Elhítem, mert a kollégáimtól tudtam, hogy ez a tudós ember, '56-os szegedi rektor, forradalmi tevékenysége miatt hosszú-hosszú évekig börtönben ült. Kitiltották az ország összes egyeteméről is a magyar és francia felvilágosodás egyik

legkvalifikáltabb, nemzetközileg is elismert kutatóját. Sőt! Még azt is megtudtam postás nagyapamtól – aki csak Magyar Nemzetet és Esti Hírlapot olvasott, a '30-as években pedig első osztályú focista volt, és ekkortól ismerte személyesen Baróti Lajost – hogy a mesteredző Kádárral is beszélt bátyja érdekében, amikor 1966-ban a brazilokat Liverpoolban 3:1-re legyőző válogatotat fogadta Kádár a pártközpontban. A párt első embere Moszkvicok, meg Flóriéknak (Albert Flórián) Volkswagen-bogarak soron kívüli vásárlását engedélyezte, de mereven elutasította, hogy Baróti Dezső professzor visszakapja katedráját.

Pécs

Engem viszont fölvettek. Nem Pestre, hanem Pécsre és nem egyetemre, hanem főiskolára. A Pécsi Tanárképző Főiskola legnagyobb neve, a szintén '56-os múltú, Polányi Imre történész volt. Nekem már a tantárgyfelosztásnál fölűnt, hogy Polányi ókortörténetet és XX. századot ad elő, s így a történelmi idő mintha „enyhén” szétcsúszott volna. Másodévesen – ez elsősorban annak volt köszönhető, hogy Polányi egy elégséggel átengedett ókortörténetből – egy szép késő őszi napon, amikor együtt léptünk ki a főiskola kapuján, hazakisértem a közel lakó történészt. Az úton könyvekről beszélgettünk. Svetocska (Josip Viszarionovics lánya) kapcsán elszóltam magam. Polányi behívott zárt előkertes házukba és egy újságpapírba csomagolt (!) könyvet adott. Arra kért, hogy csak az albérletben olvassam. Galeazzo Ciano gróf naplóját rejtette a "Dunántúli Napló", amelyet az olasz külügyminiszter, Mussolini veje, 1943. december 23-án a veronai fegyház 27. cellájában fejezett be. Polányi Imre nagyon szerette a naplókat. Ciano után megkaptam Horthy Miklós kormányzó önéletírását, majd Mindszenty József bíboros hercegprímás naplóját is. Tanár úr írni és olvasni is tanítgatott. Elmagyarázta, hogy szinte mindenről lehet írni, az egzisztencializmustól a népi írókig, ha a tanulmány, esszé, dolgozat végén ott van a vörös farok: hogy ezt és ezt persze meghaladta a marxista történelem-(irodalom-, nyelv- stb.)tudomány és már Marx, Lenin, Engels, a nevek tetszőlegesen választhatók, is bebizonyította, megírta, hogy...Ennyi elég a végére, és mindenki tudja, miről van szó. Így lehet segíteni a szerkesztőknek és a kiadóknak.

Lényeges információs forrás, a Magyarországon kiadott szakmunkák esetében -- hívta föl figyelmemet Polányi – a könyvek lapalji vagy hátsó jelzetezése, név- és tárgymutatója vagy a „szereplők” rövid, hátsó életrajzi rendszere, ahol eldugott, de életbevágóan fontos dátumok, adatok, utalások és direkt elszólások találhatóak. Ezt a formát tudatosan azért használják a szerzők, mert a cenzorok, lektorok általában csak a törzsszöveget veszik górcső alá. Nem bíbelődnek, piszmognak a könyvek sokszor száraz, uo., ua., kisbetűs szakszavakkal. Példaként Balogh Sándor történész munkáit említette. Aztán mutatott egy olyan saját, legépebb kéziratot, ami még így sem jelenhet meg: Az SZK(b)P történeteinek története; összehasonlító elemzése a hazánkban megjelent, kronologikus sorrendbe rendezett, szovjet párttörténeteknek. Senki nem hitte volna erről a csendes, halk szavú, aszkéta külsejű, láncohányos tudósról, hogy az extrémítás határáig képes elvinni a tudományt. Polányi tollából jelent meg az eddigi legjobb honi ókortörténet, jegyzet- és könyvformában is, Az ókori világ története címmel. Ezt egy Hahn Istvánnal történt fogadást követően visszafelé írta meg: előbb elbukatta „Rómát”, majd ráklépésben haladva eljutott Romulushoz és Remushoz és tőlük az őskorba.

1975 őszén újabb gellert kapott – akkor még nem tudtam, hogy későbbi életemet alapvetően meghatározó módon – az általánostól „kissé” eltérő olvasási szokásom. Pécsről induló erdélyi túráink alkalmával a „fél világot” meg kellett kerülnünk, hogy „román” területre léphessünk, miközben bordó, szocialista útleveleink, a la Majakovszkij, két országgal (Szovjetunió, Jugoszlávia) többre volt érvényes, mint ahova ténylegesen beléphetünk. Szerb-horvát szakos hallgató társaink-barátaink elmondták, hogy ez kijátszható az ún. 72-órás, Jugoszláviába érvényes tranzit-átlépővel, csak Bulgáriát kell célországként megjelölni. A kutya nem nézi, hogy be sem tették a lábatokat Bulgáriába. A trükk bevált, Brassóból a Belgrád–Újvidék–Eszék–Pécs-útvonalon indultunk haza. A szűkebb hazát számomra akkor, és még sokszor ma is, Pécs jelentette. Az út csoporttársnőmnek – 1980 óta a feleségem – is tetszett. A szüleimtől kölcsönkapott Trabanttal „repültünk” egészen Újvidékig, ahol Péterváradot is beleértve, egy egész napot csavarogtunk. A „baj” ott kezdődött, hogy beszaba-

dultam a Forum Könyvkiadó könyvesboltjába. Minden pénzünket, a benzinpénzt is, Sinkóra, Gionra, Majtényi Mihályra és Bori Imre irodalomtörténetére költöttük (költöttem). Könnyen ment, mivel akkor, déli szomszédunknál ötszörös ára volt a könyveknek. Eszékig még elpöfögtünk, de innen csak úgy tudtunk továbbmenni, hogy két csomag cigarettát 15 dinárért eladtam a piacon, amiért akkor, alig négy liter benzint adtak. Mo-hátságig jutottunk.

Ennek a négy, akkor Magyarországon csak kevesek által ismert szerzőnek a 6-7 könyve alapján beleszerelmesedtem a délvidéki (vajdasági) magyar irodalomba. Gion Nándor Latrok-ja, úgy hatott rám, mint évekkel korábban Sütő András anyjának álom-ígéretei. Ugyanekkor a főiskolai jegyzetben mindössze másfél oldal volt a jugoszláviai magyar irodalomról.

A főiskolák, a '70-es években Magyarországon háromévesek voltak, kivéve a négyéves tanárképzőt. Az általános iskolai tanári oklevélért nyolc félévet tanultunk, a középiskolaiért, a bölcsészkaron kilenc szemesztert. Ezért az egy félévnyi különbségért még két évig tartott, estin vagy levelezőn, az egyetemi kiegészítő. Megfogadtam: ezt, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén fogom abszolválni. Ha kell, ezért elmegyek a Jóistenig is. Nem kellett olyan messzire menni, hanem csak oda, ahova pár éve a leveleket vittem. A művelődési tárcához benyújtott kérvényemet támogatta Polányi, a főiskola és Pécs városa. Így, miután a parasztpárti sajtót elemző dolgozatommal, 1976-ban OTDK-t (Országos Tudományos Diákköri Konferencia) nyertem Szegeden, s az orosz nyelv és az ókor című stúdiumok megszűnésével már szigorlati átlagom is bőven 4,5 fölött volt, kétszer tíz hónapos magyar állami ösztöndíjjal, 1977 őszén az Újvidéki Egyetem hallgatója lehettem. Nagy kerülővel, de végre egyetemista, és nem főiskolás.

Újvidék

Újvidéken már kegyetlenül hiányzott az orosz nyelv, még a cirill betűs feliratokat is alig tudtam összeolvasni. De se baj, gondoltam, legalább nem zavar bele, s a szerbet a nulláról kezdek. Más zavart bele, mivel egy hónappal a kezdés előtt érkeztem. Pesten azt sem tudták, hogy „délén” később kezd minden egyetem, én meg senkit nem ismertem Újvidéken. Elkezdtem – egyelőre csak

Szerbia területén – csavarogni. Az olvasásnál csak csavarogni szerettem jobban. Így, hát lementem Belgrádba. A Kalemegdanról, – magyarul a nándorfehérvári Hunyadi-vár, melynek alsó várfalánál ömlik a Száva a Dunába, szemben a Kapisztrán szigettel és balra Zimonnyal –, ballagtam vissza a városközpont felé, egy olcsó bisztrót keresve. Az üzleteket nézegettem, amikor egy könyvesbolt kirakatában azt látom, hogy egy nagy, vastag (szerbül debela) kötet borítójáról meggyötört férfiarc néz rám, mellette a neve: Aleksandar Solženjicin, alatta a latin betűs cím, U prvom krugu. Mintha áram rázott volna meg, hiszen ez (téves magyar fordításban) A pokol első köre. Azonnal megvettem, s még aznap este az újvidéki kollégiumban szótárral, szóról szóra szótározva elkezdtem „olvasni” az ötszázötven oldalas könyvet. Két hét alatt végeztem. Így lett egy tűrhető szerb szókinccsem, a minimális grammatika nélkül. Olyan jól „megtanultam” hibásan szerbül, hogy kollégista társaim két évig röhögtek rajtam, miközben értették, amit mondok és én is értettem szinte mindent (rádió, tv stb.) és mindenkit. Kommunikáltam, mondanánk ma, félig elhülyülve.

Az oktatás beindulása után, az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének könyvtárán csodálkoztam el. Itt polcon volt Szabó Dezső és Kovács Imre, Sinka István és Márai Sándor. Hogy polcon volt? Kötelező olvasmányként szerepeltek a harmad- illetve negyedéven. Mivel ebben előnyöm volt, jugoszláviai magyar irodalomból pedig hátrányom, elkezdtem az utóbbit ledolgozni, „leolvasni”: Milkó Izidortól Domonkos Istvánig, akinek Kormányeltörésben című „nagyeposza”, az Egy mondat a zsarnokságról erejével hatott rám. Hasonlóan barátomra, a fiatal költőre, Nagy Gáspárra, akit meg is ihletett.

Szerencsém is volt, mert mentorom, prof. dr. Szeli István tanszékvezető egyetemi tanár, a Hungarológiai Intézet akadémikus igazgatója, értékelte könyvszeretetemet, így Szeli óriási, háromszobányi könyvtárát is használhattam. Tanár úrban megleltem apámat, Sövény Aladárt és Polányi Imrét egy személyben. Bori Imrét nem szerettem, egyrészt mert már akkor túlírtta magát. Mindenki ajnározta, az irodalmi vízcsapból is ő folyt. Másrészt azért, mert egyik előadásán azt találta mondani, inkább kinyilatkoztatta, hogy az irodalmi Nobel-díjas Szolzszenyicin, nemhogy rossz

író, hanem egyenesen nem író! Hol voltunk még ekkor 1983-as aljas rágalmától Illyés Gyulával szemben. Bori, a '70-es évek legvégén, Újvidéken még mindig az avantgárd zászlajával szaladgált. A magyar avantgárdban csak az volt a jó – Pesten Kassákkal és nélküle, Szabadkán és Újvidéken Csuka Zoltánnal és nélküle –, hogy már a kezdés pillanatában véget ért. Míg Szeli egyik esszéjében nemes egyszerűséggel rögzítette, Németh Lászlónak azt köszönheti, hogy megtanult gondolkodni, addig Bori, miután megtudta, hogy a népi írók gondolatvilágát osztom, Az izmusok hatása Veres Péter prózaverseire (amúgy semmi!) címmel írott velem szakdolgozatot.

Azon a csodálatos újvidéki első őszi eljött a nagy nap is. Apámra hivatkozva – aki szerette, olvasta és személyesen is ismerte –, megkerestem az Újvidéki Rádióban Gion Nándort. Gion a rádió irodalmi osztályát vezette, Herceg Jánostól átvéve a stafétát. Két óra múlva lakásán ettem a bablevesét, két év múlva pedig ő lett az egyik házassági tanúnk. Nászútra is Nándiék lakásába mentünk. Nándor a tengerpartra vitte a családját nyaralni, én meg feleségemet Újvidékre. A lakást töviről hegyire ismertem, ugyanis amikor a Gion házaspár színházba ment, és gyakran tették ezt, én vigyáztam kislányukra. „Külföldi nőrszünk van”, emlegette a legjobb délvidéki magyar író, miközben a „nőrsz” addig szépen átböngészte könyvtárát, és kincsekre lelt. Gionéknál olvastam a Rákositól Kossuth-díjat kapó Méray Tibor Nagy Imre-monográfiáját és Aczél Tamás (korábbi Sztálin-díjas) Mérayval közös, Tisztító vihar című '56-os kötetét.

A '70-es évek végén, Újvidéken, Belgrádban, Zágrábban, Szarajevóban, igen nagy volt a nemzetközi diákforgalom. Jugoszlávia számlálatlanul osztotta a külföldieknek – és nem csak a vele egy politikai családba, az el nem kötelezettek mozgalmába tartozóknak –, az ösztöndíjakat. Vajdaság Autonóm Tartomány egyetemén is japánok, németek, olaszok, oroszok, finnek és csehek tanulták a megkonstruált szerb-horvát nyelvet. Én egy cseh sráccal laktam közös szobában a diákotthonban. A külföldiek gyakran buliztak együtt, iszonyatos volt a nyelvi Babel, amiből számomra a német nyelv jelentette a kitörést. Szűkebben: Heinrich Böll, Siegfried Lenz és Günther Grass, a Gruppe-47 nevű írócsoport, ha például a kortárs német irodalomra terelődött a szó. Őket, hála ki-

tűnő fordításirodalmunknak, név szerint Bor Ambusnak, magyarul olvashattam. Az egyik ilyen beszélgetés alkalmával kértem meg egy müncheni szlavista lányt arra, hogy otthon vegye meg nekem az „Archipelagot”. És Petra hozta! 1978 őszén kezemben tartottam a kincsek kincsét: A Gulag szigetecsoport I – II. és III – IV. vaskos köteteket, Szenté Imre kiváló fordításában, magyarul. Napokra félretettem minden más olvasnivalót, az egyetemre sem jártam be. Keltem és feküdtem Szolzenyicinnel. A gondot csak az jelentette, hogyan hozzam át a könyveket a magyar határon, Szegednél. A cirill betűs, belgrádi kiadású, Politika napilapba csomagoltam, hogy a vámosoknak még az újság is „kínai” legyen. A fináncok Jugoton hanglemezek, farmerok, ital, cigaretta és valuta iránt érdeklődtek, s így a könyvek, egyetemi jegyzeteim között meglapulva, bekerültek Magyarországra. Itthon, a '80-as évek elején, a tiltott listát, konkurens nélkül, toronymagasan vezette a „Sanyi”. Így hívtuk magunk között apámmal Szolzenyicint, ha nyilvános helyen beszéltünk róla. A Gulag első számú cserealapot is jelentett a „háttéroradalomban”. Bármit, helyesebben bárkit, meg lehetett szerezni vele, Pierre Teilhard de Chardin-tól Kadhafi „zöld könyvéig”.

Még Újvidéken, nem sokkal a könyv zágrábi kiadása (1977) után, hívta föl a figyelmemet arra Szeli István, hogy a Moskovske godine 1956/1958 című napló igen fontos adatokat tartalmaz egy olyan korszakról ('56-ról), amiről Budapesten nem beszélnek. Veljko Mićunović moszkvai jugoszláv nagykövet naplójában többek között precízen rögzíti: a Brioni szigetén 1956 nov. 2-án estétől 3-án hajnalig tartott titkos tárgyaláson Tito arról győzi meg Hruscsovot és Malenkovot, hogy Kádár János a ti/mi emberetek/ünk, s nem Münnich vagy Apró Antal. Bácskában vált végleg világos-sá előttem, hogy Moszkva és Ungvár ugyanolyan hazugság, mint Szolnok. S hazugság az egész – jól mondta apám, Sövény Aladár, Baróti Dezső, Polányi Imre, Szeli István, jól írták az újságpapírba csomagolt könyvek – amiben élünk. Ezt csak tetézte és igazolta, amikor megtudtam, hogy Sinkó Ervin „emlékezetből” vetette papírra moszkvai 1935-1937-es naplóját, antisztálinista megrendelésre. Ez 1953-ban jelent meg először Egy regény regénye címen.

Amikor tanulmányaim befejezése után hazatértem Budapestre, jelent (volna) meg Borsányi György tollából egy Kun Béla-monográfia, amit már be is harangoztak. A kötetek szállítása megindult a nagykereskedésekbe a Kossuth Nyomdából, már raklapokon volt a könyv, de az utolsó utáni pillanatban visszavonták. Hiába próbáltam megszerezni, legjobb kapcsolataim is csődöt mondtak, mert a könyvet Magyarországon adták ki! Gondoltam egy merészet, megpróbálom „alulról”. Az ötletet az adta, hogy tizenhat éves koromtól az első diplomámig, nyaranta, segédmunkásként dolgoztam az Akadémiai Nyomdában. „Nemzetes” nagyapám csak belvárosi trógerként aposztrofált, mivel a nyomda az ötödik kerületben, a budapesti Városháza épületében működött. Ennél „belebb” város tényleg nem létezett. Volt melós haverjaim két nap alatt szereztek a „szomszéd nyomdából” kunbélát. Amennyi csak kell, ára két üveg bor kötetenként alapon. Négy üveg hárslevelűt vittem. Az egyik könyvet Polányi Imrének ajándékoztam. A másikat elolvastam, s mai napig nem értem, hogy miért kellett bezúzni ezt az inkább unalmas, mintsem informatív művet. (Később kiderült Kun Miklós levélben fordult Kádárhoz a nagyapjáról szóló kötet miatt. Tiltakozására az MSZMP PB határozatában bezúzásra ítélte a könyvet.)

Ljubljana

Budapesten egy teljes évet, Tito halálának évét (1980) töltöttem. Valaki(k) elterjesztették rólam, hogy az újvidéki posztgraduális ösztöndíj azért kellett, hogy disszidálásomat előkészítsem. Így aztán csak lófőszékely nagybátyám szűcsüzletében lehettem eladó, két diplomával, két nyelvvizsgálóval. Majd rövid közigazgatási kitérővel a Magyar Nemzeti Galériában kötöttem ki. A kitérő azonban arra jó volt, hogy személyesen ismerhettem meg Pozsgay Imrét, Bíró Zoltánt és Mravik Lászlót, akiről már sejtettem, hogy „tilosban jár”. A Galériában a teremőrök főnöke lettem, töretlenül haladva előre, így pár hónap elteltével még a ruhatárosok is „alám tartoztak”. Fizetésem pont az egyharmada volt újvidéki ösztöndíjammal. Sajnos anyai nagyapám már nem élt, így nem találhatott ki rám vonatkozó semmilyen „polgári” terminus technicust. Váratlanul ért az első szlovéniai vendégletori ál-

laspályázat kiírása, ennél csak annak elnyerése, négyéves időtartamra, volt váratlanabb.

1981 őszén, alig betöltve huszonhatodik életévemet, az Edvard Kardelj Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Összehasonlító Nyelvészeti és Orientalisztika Tanszékén oktattam a magyart mint idegen nyelvet. Én voltam az egyik „orientalisztika”, a másik, egy ljubljanoi születésű török-arab nyelvész professzor, Vladislav Jagoda, aki azonnal elérzékenyült, amikor meghallotta Sövény Aladár nevét, pedig ekkorra Sövény már nem élt. Nem telt el tíz év elutasított budapesti egyetemi felvételem és szlovéniai egyetemi alkalmazásom között. Vajon az 1972-ben az ELTE-re fölvettek közül, végzés után, hányan kaptak külföldön katedrát? Pedig ők foglalkoztak még maoizmussal, trockizmussal, gevarizmussal, anarchizmussal, szélső ballal. Mindenesetre elkezdődött „kamaszkorom” legszebb nyara úgy, hogy a négy évből hét lett.

A lektorátus szellemi-módszertani fölállításaiban Polányi, Szeli és a már korábban Pesten megismert Czine Mihály segített, bár egy-két hónapig remegett a gyomrom. Újra tanultam a magyar leíró nyelvtant. Tél elejére viszont egy furcsa magyar információs vákuumba kerültünk. Az újvidéki Magyar Szó – ez idő tájt Európa legjobb magyar nyelvű napilapja –, amelybe újvidéki éveim alatt írtam is, csak a zágrábi pályaudvarig jutott el, Ljubljánában már nem volt kapható. A jugoszláv rádió és tévécsatornák (volt bőven), beleértve a szlovénokat is, alig-alig hoztak magyar vonatkozású hírt, mint ahogy a Ljubljánában tisztán vehető osztrák és olasz adók sem. Még az Oktatási Minisztériumból érkező elvtársi faliújság, a Népszabadság is tíznapos késéssel érkezett az egyetemre. „Sváblány” feleségem élvezte az osztrák tévécsatornákat, vette a Spiegelt. Innen tudtuk, hogy mi történik a nagyvilágban, de hiányoztak az otthoni film, a színház, az irodalom hírei. Ha néha este, kristálytisztan időben el-elkaptam a Kossuth rádió „tízest” vagy éjfél híreit, még a vízállásjelentést is meghallgattuk. Egy ilyen keresgélés közben viszont egyszer csak tisztán és érthetően megszólalt a Szabad Európa Rádió. Évekig hallgattuk, mivel Szlovéniában nem zavarták, nem recsegett, nem „mászott el”. Az első pár hónap után azonban észrevehetően kevesebbet, mert zavart az állandó és többszöri ismétléses műsorstruktúra, a vég-

zetes egyoldalúság, a sok súlyos tárgyi tévedés, végül, de nem utolsósorban még a hallgatóimnál is gyengébb magyar mondathangsúly, ami annak volt köszönhető, hogy a szerkesztők évtizedeket töltöttek távol a magyar nyelvterülettől. Számunkra a Szabad Európa könnyűzenei műsorai sem jelentettek semmit, ugyanis Ljubljánában a „sarki kisboltban” minden beat, pop, rock hanglemezt, a fehér Abbatól a Boney M-ig és a Black Sabbathtól a Creedence Clerwater Revivalig meg lehetett kapni, olcsón.

Első szlovéniai „sajátos” könyvélményem, Roy Medvegyev történész professzornak 1983-ban, egy évvel Brezsnyev halála után, szlovén nyelven megjelent Nikita Hruscsov-monográfiája volt. Különösen annak fotómelléklete, amiben látható a cipő, amivel ez a primitív gnóm, az asztalt (előadói emelvényt) verte az ENSZ-ben és az a tábla, amit Hruscsov 1971. szeptemberi halála után, temetése napján, a sírkert bejáratára függesztett ki a KGB: „Fertőzés miatt zárva”.

Előttünk viszont a nagybetűs Nyugat maradt zárva, bár azért néha egy kis rés nyílt a vasfüggönyön. Magyar állampolgárként megtapasztaltuk Szlovéniában, hogy a Trieszt-Stettin (Scsecsin) vonal milyen élő valóság, miközben alig száz kilométerre éltünk az olasz kikötővárostól. Mert az olasz, német, francia vízumrendszer majdnem szögesdrót keménységű volt, egyedül Ausztriába utazhattunk szabadon, normális emberként. Hiába volt „európás” útlevelünk. Minden alkalommal hetekig várhattunk a zágrábi olasz, német főkonzulátuson az egyszeri(!) belépési engedélyre, amit bármikor, indoklás nélkül, megtagadhattak. Erről valahogy nem írt a Stern meg a Spiegel, s nem beszélt a „Szabad” „Európa” „Rádió”. Pedig feleségem révén, származási alapon, széles (mindkét) németországi rokonsággal rendelkezünk, melyről a magyar állam „gondoskodott”, 1946-ban. A derék kisiparos-tanító Baranya megyei sváb család nyolcvan százalékát, ha úgy tetszik faji alapon, kitelepítették. Apósom azért maradhattott, mert ekkor éppen nem volt jelen. Nem ért rá. Az Ural hegység túloldalán „tett-vett” hadifogoly magyar katonaként. Bátyja egy másik orosz tábor „vendége” volt. Mindketten csak 1948-ban jöhettek haza, a készre, ami már nekik nemigen mondott újat, mert a helyszínen bőséges tapasztalatokat szereztek, az általuk csak paradicsomként

emlegetett szovjetrendszeréről. Anyósom öccsét, Martint, az oroszok kamaszként hurcolták el Tolna megyéből, s ahogy a Vöröskereszt írta: eltűnt. Így, egyszerűen. Nyoma veszett. Nem lett meg. Máig feloldhatatlan rejtély és szégyen számomra, hogy hogyan csatlakozhatott a Nemzeti Parasztpárt ahhoz a gyalázathoz, ami a magyarországi svábság kitelepítését jelentette az MKP javaslatára, és hogyan alkothatta meg pont Kovács Imre az „Egy batyuval!” jelszót.

Amikor végre kijutottunk Münchenbe, az első utunk a Ferchenbach strasse 88.-ba, a Nemzetőr Kiadóba vezetett. Itt ismertem meg Tollas Tibor költő szerkesztőt. Ellene még a nyolcvanas években is lejárató kampányt folytatott a népszabadságos szabólászló. Tollas még a nyomdát, a Danubia Druckereit is megmutatta, ami ipari panoptikumnak tűnt az Akadémiai Nyomdához képest. Tisztességesen bevásároltunk, megvettünk mindent, amit addig csak kölcsönben olvastunk. Vittük „haza” Ljubljanába, s a legjobb szlovén napilapba, a Delóba csomagoltuk a tiltott gyümölcsöt. Újraolvasás után egyenként hoztuk haza a könyveket. Letenyénél – gond nélkül jugoszláv rendszámú kocsinkban.

A „jugoszláv Margit-sziget”, Szlovénia, kiegyensúlyozott környezete, a legjobb délszláv egyetem szakmai és morális háttere, korrekt bérezése és lányom megszületése után azért csak bevitt az utam az „eltére”. Bölcsészdoktori disszertációm témavezetője ki is lehetett volna más, mint Czine Mihály tanár úr. Neki szállítottam a jugoszláviai magyar irodalmat, a Budapesten betiltott Gion-köteteket és Naplót, Szeli István új tanulmányait, sok mindent, ami délről jött, kis kitérővel Ljubljana felé/felől. Czine személyisége, tárgyi tudása, tartása, népi-plebejus attitűdje lebilincselő volt. Évek alatt úgy lettem a tanítványa, hogy soha nem tanított. Czine Mihályban ötvözet lett a dereglye a Maroson (a Nemzeti Parasztpárt megalapítása), Szárszó, a Petőfi-kör, a Püski család; úgy, ahogy nemzeti irodalmunkat egyetemessé teszi Madách, Ady, Móricz és Gion.

Belgrád – felé

A Lakitelki Konferenciáról, '87 szeptemberében, igazoltan voltam távol. Éppen (pót)vizsgáztattam a ljubljana-i egyetemen, ahol utolsó, helyi terminus

szerinti akadémiai évemet kezdtem. Gondolataim azonban Belgrádban jártak. Járhattak is, mivel 1985-től, a tanítás mellett, már a Magyar Intézet létrehozásán dolgoztam, ami a szövetségi fővárosban nyílt volna. De nem nyílt. Ebben igazán az a szomorú, hogy máig sem. Sőt, ma még ott sem tartunk, ahol '87/88/89-ben tartottunk. A helyzet, Jugoszlávia véres szétrobbanása után, már Zágrábra, Ljubljanára és Szarajevóra is igaz.

A nemzeti képtár (MNG) megvárt. Jöttem is, hogy láthassam életem legmegdöbbentőbb, a fentebb említett könyveknél is elborzasztóbb dokumentumait. Mravik László művészettörténész barátom folyamatosan „szállította” az anyagot. Ezek letéti adatlapok, gyűjteménylisták, banki átvételi elismervények, trezor-leltárok, szakkatalógusok, családi enteriőr-albumok stb. voltak arról, hogy a megszálló szovjet hadsereg '45-ben mi mindent rabolt el, műtárgyak gyűjtőfogalom alatt, a magyar bankok letéti anyagából, egyházi és közgyűjteményeinkből, valamint magánszemélyektől (a hatszázezer magyar hadifogoly mellé). Míg a „kis”katonák órákat zabráltak, és magyar nőket erőszakoltak meg, addig a vörös hadsereg speciális, művészettörténészekből és restaurátorokból álló alakulatai kifosztották a budapesti bankok pincéit, kastélyainkat, múzeumaink „biztonságba helyezett” műtárgyait, műemlékeinket. Vitték az arany és ezüst kollektiókat, a porcelánt, a bútort, a szőnyeget, a csillárt és mindent, amit „százféle” nemzetközi egyezmény tiltott, még háborúban is. Hogy értékben ez mennyi? Fölbecsülhetetlen, de úgy hozzávetőlegesen öt-hat milliárd. Dollárban. Mravik Laci fiatalon, fekete hajjal kezdte munkáját a hetvenes évek elején, titokban, saját kutatásként. Majd „szemtanúként” folytatta a Szépművészeti Múzeumban és a Magyar Nemzeti Galériában dolgozva, s fehér hajjal fejezte be. Eredménytelenül, de csak ami a múkincsek vizsszaszerzését illeti. Ha valaki össze akarja számolni, hogy hány magyar kormány és hány magyar kulturális miniszter hátrált ki Mravik László szlovák származású magyar művészettörténész mögül, valahol ott a Lázár-kormány környékén kezdje és bátran haladjon a mai napig! Még az a „múzeumi kolléga”-miniszterelnök is sumákoltt ebben az ügyben (is), aki Bíró Zoltánt váltotta egy harmadikutas, népi-plebejus párt élén. Csinált belőle keresztény-keresztyén-népi-polgári-konzervatív-

liberális-nemzeti-jobb-jobbközép-centrum pártot. Ebben a politikai tömörülésben egyszerre volt igaza Prohászka Ottokárnak és Kovács Imrének, Bibó Istvánnak és Herczeg Ferencnek, Slachta Margitnak és Hamvas Bélának, Szabó Dezsőnek és Radnóti Miklósnak, Illyés Gyulának és Zilahy Lajosnak, Márainak és Kodolányinak, a Nyugatnak és a Kelet Népeinek, a Válasznak és a Hídnak, miközben saját pártfiloszok hada ült az immáron demokratikus parlament padsoraiban. Ebben a szellemi-eszmei zűrzavarban számomra, még halványan itt-ott felbukkant a nagy kaland, a nagy Ő(m), a Belgrádi Magyar Kulturális és Tájékoztatási Központ (álma), de amikor 1991 nyarán a szerb elnök, Slobodan Milošević hadai megtámadták Szlovéniát, Horvátországot és '92-ben Bosznia-Hercegovinát, végleg elszállt. Véget ért egy hosszú évtized. Elkezdődött egy olyan periódus, amiről csak később tudtuk meg, hogy bibliai hosszúságú lesz. Hét esztendő.

Budapest II.

A rendszerváltás környékén kezdtem el találkozni különleges könyvgyűjteményem egyes furcsán kinéző „testvéreivel”. Reprint, de inkább reprint-kalóz kiadásban jelentek meg, ócska papíron, puha borítóval, copyright nélkül. Jogdíjmentesen, mégis méregdrágán. Nem a tartalmuk miatt adták ki őket, hanem a remélt haszon okán, ócska fordításban, aluljárókban, pályaudvarokon, köztéri bódékban árusítva, megaláztatva a szerzőket. Itt elsősorban nem az elmaradt jogdíjakról beszélek, hanem a módszerről, ami még ezen az összkönyvkiadáshoz mért milliméternyi szeleten is elkezdte a lerablást. Minden eladó! - ahogy Andrzej Vajda filmcíme hirdeti. Általános értelemben is megindult, s a kilencvenes évek közepére kiteljesedett – főleg a kereskedelmi tévé-k megjelenésével – Németh Lászlót parafrázálva, „a minőség ellenforradalma”, s támadott minden fronton. A túlpolitizált magyar többpártrendszer napi búvszavai lettek a pragmatikus, a kétszintű, az euró-atlanti és konform, miközben az amúgy is sérült magyar szellem kiüzetett. Avítottak, ósdinak, sőt itt-ott már reakciónak is neveztetett. Ehhez igazodott a parlament, s főleg az embrionális szellemi állapotban lévő pártok. „Értékrendjük” infernalis példája, hogy kik idézték a legtöbbet az '56-ban Petőfi Párttá váló Parasztpárt miniszterét, Bibó Istvánt.

Ebben a helyzetben tartottuk meg 1993-ban az örökifjú, a népiekért a börtönt és az emigrációt is megjárt Püski Sándor és felesége rendezésében a Szárszó II-t. Ez idő tájt alakult meg Bíró Zoltán és Pozsgay Imre vezetésével, egyszerre túl későn, s a politikai struktúrát és helyzetet illetően pedig túl korán, a harmadik utat nyíltan vállaló Nemzeti Demokrata Szövetség. A remény egy évig élt. Apámnak '56-ban csak egy hétig, amikor barátjával, Sebestyén Lászlóval (a ma Németh László összeszt kiadó Sebestyén Ilona apja) Barázda címmel parasztpárti lapot akartak indítani. Apám irányában ezt öt év segédmunkássággal honorálták Kádárék. Az NDSZ-t a szavazók nem honorálták. Így a népi gondolat utolsó pártszerű szervezeti egysége megszűnt, de a gondolat nem. Az élhetett tovább, kötetekben, esszéekben, cikkekben, főleg a Hitel folyóiratban. Csak a szerzőket nem szerették balról-jobbról. Igyekeztek is partvonalon kívül tenni, látni őket, esetleg még a stadionból is kiűzni. Engem mint kisebbségi pedagógiai intézetigazgatót a bibói „nem félelmet” harsányan hangoztatók két emblemikus figurája tett az utcára. Arra azért büszke vagyok, hogy leváltásomhoz két miniszter, a Révai József alakját idéző Fodor Gábor és az Aczél Györgyre hajazó Magyar Bálint kellett. Így legalább maradt időm a PH. D-re, melynek opponensi véleményét Czine Mihály már betegágyában írta, kézzel – gyöngybetűivel.

1998. január 15-én az ENSZ BT és Horvátország közös nyilatkozatban hozta nyilvánosságra déli szomszédunk területi integritásának helyreállítását. Ezzel azt jelezték, hogy az utolsó szerb martalóc is kitakarodott a Drávaszögből és Szlavóniából. Véget ért a bibliai hét szűk (értsd: borzalmas) esztendő. Sokunkat megviselve, a délvidéki magyarok életét megtörve, többekét kioltva, tízezreket elűzve, de véget ért. Még mielőtt elkezdődött volna az újabb, örült és véres koszovói szerb kaland, elvittem érettségi előtt álló lányomat Újvidékre és Belgrádba. Igyekeztem mindent megmutatni neki, ami ugyan már nem volt olyan, mint évtizedekkel korábban, de még álltak a Duna-hidak és a tévétornyok. Belgrádban az Avaláról az autót úgy vezettem vissza a belváros felé, hogy egy épületet láthassak, de lányom ne vegye észre: nagyon nézem. Ebben a villában lett volna a Magyar Intézet. Nem álltam meg – Szegedig. Ek-

kor jártam utoljára Belgrádban. Pár héttel később a NATO bombázni kezdte a szerb fővárost.

Már 2000-et írtunk, amikor az 1993 óta Pesten élő Gion Nándor szólott, hogy: „Gyere! Megyünk a Makoveczhez.” Mentünk. Nándor már a Magyar Művészeti Akadémia tagja volt, nekem meg az Akadémia Aura-köre kínált lehetőséget. Ott ragadtam, mert képben és épületekben láttam meg és élhettem át azt, amit Kodály, Féja, Tamási, Illyés megírt, Kós Károly pedig szimbolizált. Ehhez társult még a legnagyobb kortárs magyar építész, Makovecz Imre személyisége, mérhetetlen műszaki-esztétikai-vizuális tudása, közvetlen emberszeretete. Sokan nem tudják, hogy a Mester nemcsak épített, írt is. Ugyanolyan színvonalon, amilyen magasra törtek Isten Makovecz Imre által teremtett csodái, olyan mélyek és megrázók gondolatai. A Kecse utcai Makona-ház számomra Alma Materré vált, az ott megismert Emberekkel együtt. Már úgy látszott, hogy ez a kör pótolni tudja a tanítást, s elfedi azt a két és fél évtizedet, amit a jugoszlavisztikába oltott hungarológia jelentett a számomra.

Eszék

Még a háború alatt is igen sűrűn jártam Horvátországban, Szlovéniában és a Délvidéken. 1993-ban, a Pulai Nyári Egyetemre igyekezvén – Dubrovnik montenegróiak általi szétlövése után került Isztriába a nyári kurzus –, Karlovácon (Károlyváros) horvát rendőrségi Land Rover vezetett át a városon 120-140 km/h-s sebességgel, légiriadó miatt. De valahogy ezek az egy hónapok – így voltam Skopjében és Ohridban is –, kevésnek, kissé felszínes, kulturális kirakatnak tünnek számomra. Valahogy újra és évekig belülről szerettem volna látni, hogy milyen is külön. Ezt a tapasztalatot se film, se videó, se a világháló, se a dalmáciai nyaralások nem pótolhatják. És nem pótolhatták a Gion Nándorral, Hornyik Miklóssal folytatott, éjszakába nyúló beszélgetések sem. Ha Szegedre vagy Pécsre utaztam, mindig azt éreztem, hogy tovább kellene menni, hiszen már a közlekedési táblák is jelzik Szabadkát, Újvidéket és Szekszárdnál Eszéket.

2004 őszén kanyarodhattam először Mohács felé, ahonnan már csak harmincegynehány kilométer Szlavónia fővárosa, Eszék. A 2004/05-ös tanévet kezdhettem mint vendégprofesszor a J.

J. Strossmayer Egyetem Bölcsészkarának Idegen Nyelvi Tanszékén. A várossal dupla ajándékot kaptam a sorstól, mert csak száz kilométerre van Pécs, ahová legalább havonta egyszer átmentem. Ezen nem csodálkoztak az eszéki egyetemi kollégák, mert tudták, hogy alapidplomám pécsi. Azon meg csak egy percig, hogy nem magyar nyelv vagy irodalom tanszéket választottam szakmai partnernek, hanem a Pécsi Tudományegyetem Croaticistikai Tanszékét. Elsősorban személyi okok miatt. Még pécsi hallgató koromban megismertem egy fiatal horvát tanársegédet, aki nagyon jól focizott. Hozzá jártam át közel harminc év után; az illető Dr. Barics Ernő tanszékvezető professzor volt. Nemes egyszerűséggel magyarhorvát, horvát-magyar szakszótárokat „írogatott”, amiket oktatásban, turisztikában, a kiépülő új önkormányzati rendszerben, kisebbségi-nemzetiségi „ügyekben” primán lehetett használni. Engem Barics tanár úr vezetett át az öngazgatási szocialista terminológiából a demokratikus bürokráciába, lexikailag. (Az első évben, ideiglenes letelepedési engedélyem okán, hat hónap alatt huszonegyszer idéztek be az eszéki rendőrségre, miután beírtam a kérdőív korábbi Jugoszláviára vonatkozó kérdésére, hogy két évig Újvidéken tanultam, hét évig pedig Ljubljanában tanítottam, és nem tolmácsol mentem, mint az elődeim. Gyanús lehetett az is, hogy „beleköltöztem a magyarokba”, mert az Eszéki Magyar Közoktatási Központban laktam.) A Kniezsa István, Hadrovics László utód, kitűnő szlavista nyelvész Barics Ernő szakmai és emberi kedvességét azzal „háláltam meg”, hogy szerbről horvátúra és horvátúrról szerbre fordítottam neki, vajdasági magyar elemekkel átszőve, tükörfordításban. A haja az égnek állt, de elsőnek jött el hívásomra, Eszékre, kétnyelvű vendégelőadónak. A második Hornyik Miklós volt, a harmadik pedig, a fél város csodálkozására és meglepődésére, Pozsgay Imre. Barics Ernő fogalmazta meg precízen, múgonddal, közös credónknak is beillő helyzetünket: „Tudod, Papi (így hívott) végvári harcosok vagyunk! Te azért küzdesz Eszéken, hogy az a maroknyi drávaszögi magyarság megmaradjon, én meg azért Pécsen, hogy a magyarországi horvátság ne tűnjön el.”

Ebben a küzdelemben, a 2007/8-as tanévben, lányom doktorálásának évében, ért minket „Európa elrablása”. A végtelen cinizmussal bolognai-rend-

szeknek nevezett felsőoktatási cunami Eszéken anarchiát és káoszt okozott. Hat hét alatt a nyári szünetben vezették be, minden előkészület nélkül. Az alapképzésbe „belecsúszó” Magyar nyelv és civilizáció című stúdiumomra - bár „nem bolognás” harmad- és negyedéves hallgatóimat továbbvittem - már csak golyákat vettek föl. Tizennyolc- tizenkilenc éves „gyerekek” úgy hallgatták a negyedik (kínai, japán, arab, magyar) európaiak által legnehezebben tanulható nyelvet, hogy még az egyetemi élet(forma) alapjaival sem voltak tisztában. Én, aki soha nem tanítottam a közoktatásban, úgy éreztem, hogy valami „gimnázium plusszá”, három kreditponttá deformálódott, redukálódott az egyetemi szintű magyar nyelvoktatás.

Szépen bővítettem viszont könyvtáramat, s eme szellemi „leterheltség” mellett bőven jutott időm olvasni és a térséget Pélmonostortól Vukovárig becsavarogni. A látvány még a háború után hét-nyolc évvel is elborzasztó, megdöbbentő volt. A könyveket már nem kellett újságpapírba csomagolni. Tudman elnök monográfiájával kezdtem, még feleségének Együtt Francekkel című családi eposzán is átrágtam magam. A legjobban ebből a műfajból egy orvos, Mate Granić, az önálló Horvátország első külügyminiszterének visszatekintése tetszett. Nem lettek volna a horvátok horvátok, ha nem adnak ki egy Az évszázad fenoménja című monográfiát 2009-ben Titórol, Első politikai életrajz alcímmel. Magam úgy addig húszat olvastam, legalább. Rendkívüli élményt jelentettek ezzel szemben a zágrábi és eszéki történészek, elsősorban Ivo Goldstein és Ivan Balta professzorok, a XX. századi horvát történelemre vonatkozó munkái, enciklopédikus kötetei. Bátran, bölcsen és patrióta alapon nyúltak a legégetőbb kérdésekhez. Volt bátorságuk kimondani, hogy a Julián-iskolák pedagógiai jellegűek voltak, és a Monarchia senkit nem akart elmagyarosítani, mint azt a marxista-titoista tévtanok, megrendelésre hirdették. Kimutatták azt is, hogyan hamisították meg a második világháborús jugoszláv áldozatok számát a párizsi békekonferenciára Kardeljék és folytathatnám tovább. Eközben nálunk, főleg Pesten, még mindig „minden gyanú felett álló” veterán volt kb-tagok,

párttitkárok, a pre- és post marxista hold- és filozófus udvar osztja az észet, hitbizományként elfogalva a tudományos kutatói, akadémiai és egyetemi oktatói helyek zömét, tovább hamisítva a magyarság és részben szomszédaink történelmét.

Eszéken gyakorlati választ kaptam amúgy is megválaszolt kérdéseimre. Lehet külön, igenis van horvát út, és van szlovén is. A maga nemében mindkettő harmadik út, nem jugoszláv és nem globaloliberális, hanem nemzeti. Jól éreztem, hogy mások a délszláv utódállamok, mint mi. Megtalálták önmagukat, gyökereiket. Ki így, ki úgy. A harmadik út göröngyösebb az elején. A magyar út sima volt, de hova vezetett?

2009. szeptember havának végén vizsgáztattam utoljára az Eszéki Egyetem Bölcsészkarán. Külföldi egyetemi oktatói munkám tizenkettedik évét és összességében „az egyre délszlávabb” területen a tizennegyediket fejeztem be. Budapesten visszaérkezésem után ismét bőven lett szabadidőm. Kellett is, mert mire „visszabürokratizálódtam”, s minden papírom, igazolványom azt mutatta érvényesen, hogy én én vagyok, tavasz lett, a már uniós hivatalok jóvoltából. Ekkorra pedig elkerülhetlenné vált lakásunkban egy rendes festés, ami azt jelentette, hogy nemcsak a könyvek, hanem a könyvespolcok, állványok és tartók is a garázsba kerültek. Onnan a munka befejeztével dobozonként hordtam föl, s egyesével tettem vissza a könyveket. Nehezen haladtam, mert belebeolvasgattam egyikbe-másikba, lapozgattam, nézegettem a bejegyzéseket. Mintegy huszonöt-harminc kötetet csomagoltam ki újságpapírból, amelyek valaha tiltó listán voltak. A többi könyv közé állítottam őket. Az elején úgy néztek ki, mint Gion Nándor rabságból kiszabadított kárókatonaí a szabadon élők között. Pár hét/hónap múlva már besimultak társaik mellé. Állnak, s a végességre figyelmeztetnek. Mutatják, hogy mindennek vége van egyszer, legyen az regény vagy napló, esszé vagy akár egy életszakasz. És a végére ki kell tenni a pontot. Tocska. Ez a szó azt jelenti: pont - szerbül, horvátul és szlovénül is.

Budapest-Kurucles (2012)